

3-машғулот

3-мавзу

Миллий ва халқаро ҳуқуқ
контекстида "Адоват тили"

Бўлимлари

- Марказий Осиё мамлакатларида жамоат нутқида камситилиш ва эркин фикр билдириш ва сўз эркинлиги ҳуқуқининг намоён бўлиши
- Халқаро ва миллий қонунчиликдаги "адоват тили"нинг чекловлари

Фанларнинг интеграллашуви

"Инсон ҳуқуқлари", "Халқаро ҳуқуқ", "Конституциявий қонун", "Жиноят қонуни", "Оммавий ахборот воситаларининг ҳуқуқлари", "Журналистика асослари", "Журналист ахлоқи", "Медиа ахлоқи", "Танқидий фикрлаш асослари", "Замонавий қозоқ / қирғиз / тожик / ўзбек / рус тили" (мамлакатга қараб), "Низоли журналистика", "Лингвистик экспертиза", "Сиёсий лингвистика", "Журналист фаолиятидаги ижтимоий тармоқлар", "Маданиятлараро мулоқотнинг назарияси ва амалиёти"

Машғулотнинг мақсади

Когнитив:

- талабалар "камситиш"ни тушунтириб бера оладилар;
- талабалар "фикрни ифода этиш ва сўз эркинлиги" тушунчасини билиб оладилар;
- талабалар фикрни ифода этиш ва сўз эркинлигининг халқаро стандартларини аниқлайдилар;
- талабалар халқаро ҳуқуқ ва миллий қонунчиликда "адоват тили"нинг чекловларини билиб оладилар;
- талабалар миллий қонунчилик қоидалари ва инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунларнинг фикр эркинлиги ва эркин фикр билдириш билан боғлиқлигини аниқлай олишади;
- талабалар миллий ҳуқуқ бўйича "ҳуқуқбузарлик"нинг ҳуқуқий оқибатларини билишади.

Ижтимоий-ҳиссий:

- талабалар тенглик ва камситмаслик тамойилларига риоя қилишнинг муҳимлигини билишади;
- талабалар барча инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳурмат қилишнинг муҳимлигини тушунадилар;
- талабалар фикр ва сўз эркинлиги ҳуқуқини ҳурмат қилишнинг муҳимлигидан хабардор бўладилар;

- талабалар инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро стандартларга мос миллий қонунчиликни олиб киришнинг муҳимлигини билиб оладилар.

Хулқ-атвор мақсади:

- ўқувчилар ўз нутқида "адоват тили"-нинг намоён бўлишини чеклай оладилар.

Машғулотнинг ўтказилиш вақти	1 соат 20 дақиқа
Баҳолаш усуллари	Очиқ саволлар, дискуссия, ўқитувчининг маъруза тақдими, гуруҳларда ишлаш.
Методы оценивания	Назорат саволлари.
Асосий тушунчалар	«Адоват тили», «нафрат тили», «камситиш», «тенглик», «ҳақорат», «адоватни қўзғатиш».
Керакли ресурслар	Гуруҳ ишлари учун босмадан чиқарилган материаллар, флипчарт, проектор, экран, ноутбук, маркер, доска, қоғозли скотч.

Машғулот режаси

1. ЧАҚИРУВ

Ўтказиш усули.

Ўқитувчи талабалардан ижтимоий гуруҳлар, халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлар, миллий хавфсизлик, жамоат тартиби ва жамоат ахлоқи ўртасида камситиш, ҳақорат қилиш, адоват қўзғатиш/ёки даъват қилиш деган тушунчалар нима ни англатишини сўрайди. Қизгин мунозара ўтказилади.

2. АХБОРОТ БИЛАН ИШЛАШ

Ўтказиш усуллари.

Ўқитувчи миллий қонунчилик (конституция, жиноят кодекси) ва халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлар нормалари бўйича тақдимот қилади ва қуйидаги масалалар бўйича мунозара олиб боради:

1. Нима учун сўз эркинлиги демократияда асосий қадрият деб ҳисобланади?
2. Мамлакатимизда сўз эркинлиги чекланганми?
3. Сўз эркинлигига оид миллий қонунчилик меъёрлари (конституция, жиноят қонуни) инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари соҳасидаги халқаро ҳуқуқ меъёрларига мос келадими?
4. Сўз эркинлигини чеклашнинг салбий оқибатлари нималардан иборат?
5. Сўз эркинлигини чеклашда нима ижобий бўлиши мумкин?

3. ҲАРАКАТ

Ўтказиш усули.

Ўқитувчи талабаларни 2 ёки ундан ортиқ гуруҳларга бирлаштиради, улардан бири жамиятдаги 100 фоиз сўз эркинлигининг ижобий томонларини ва сўз эркинлигини чеклашга қарши баҳсларни топишга ҳаракат қилади. Бошқа гуруҳ жамиятдаги 100 фоиз сўз эркинлигининг салбий томонларини ва сўз эркинлигини чеклаш тарафидаги баҳсларни топишга ҳаракат қилмоқдалар. Кичик гуруҳлар ўз ишларини катта гуруҳга тақдим этадилар.

Ўқитувчилар учун тавсиялар.

Шуни эсда тутиш керакки, ўқитувчининг ушбу босқичда ўқувчиларнинг жавобларига изоҳ беришининг ҳожати йўқ. Гуруҳлар бир-бирларини тинглашлари керак. Сўнгра, натижаларни жамлашда, хулосалар чиқаришда ўқитувчи гуруҳ томонидан келтирилган фикр ва ҳукмларга боғланиб қолмасликлари учун ўқувчиларни муайян гуруҳга мансублиқдан "озод қилади".

4. НАТИЖАЛАРНИ ЖАМЛАШ

Ўтказиш усули.

Ўқитувчи ўқувчиларни дарс натижаларини умумлаштиришга таклиф қилади ва 3 та саволга қисқача жавоб беришларини сўрайди:

1. Бугунги дарсда нималарни билиб олдим?
2. Бугунги дарсда нимани ўргангандим?
3. Бу машғулотда мен учун нима муҳим бўлди?

Ахборот шарҳи

МИЛЛИЙ ВА ХАЛҚАРО ҚОНУНЧИЛИҚДА "АДОВАТ ТИЛИ" ВА ҲУҚУҚ

Қирғизистон Республикаси, Қозоғистон Республикаси, Тожикистон Республикаси ва Ўзбекистон Республикасининг миллий қонунчилигида тенглик тўғрисидаги меъёрлар мавжуд, аммо улар камситиш тушунчасини тўғри очиб бермаган, камситишга қарши кенг қамровли қонун ҳужжатлари мавжуд эмас ва камситиш ва унинг турларини аниқлаш бўйича халқаро стандартларга мос келадиган самарали ҳимоя механизмлари таъминланмаган.

Марказий Осиё давлатлари иштирок этган халқаро шартномалар, шунингдек, халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган тамойиллари ва меъёрлари миллий ҳуқуқий тизимларнинг ажралмас қисмидир.

Халқаро инсон ҳуқуқлари қонуни ҳаммага тенглик ва камситилмаслик кафолатини беради. Давлатлар инсон ҳуқуқларидан фойдаланишда тенгликни ва қонунларни бир хил ҳимоя қилишни кафолатлаши шарт. Камситилмаслик принципи ўзаро боғлиқ учта таркибий қисмга эга. Камситиш қуйидагича тушунилади:

1) шахсга ёки шахслар гуруҳига нисбатан ҳар қандай фарқланиш, истисно, чеклаш ёки афзаллик;

2) инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро қонунлар томонидан тан олинган ҳимояланган хусусиятга асосланмаслик;

3) мақсади ёки натижаси сифатида сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий ва жамоат ҳаётининг ҳар қандай бошқа соҳаларида инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини тенг равишда тан олиш, фойдаланиш ёки амалга оширишни йўқ қилиш ёки камайтириш.

Айнан кадр-қимматни ҳеч кимни камситмасдан ҳимоя қилиш, бу "адоват тили" ("нафрат сўзлари")га, шу жумладан, сўз эркинлиги ҳуқуқининг чекланишига нисбатан кўп жавобларни келтириб чиқариши керак. "Нафратли сўзлар"га жавоб чоралари, шу жумладан унинг тақиқлари, амалда кўпинча миллий хавфсизлик, жамоат тартиби, аҳолининг соғлиғи ва ахлоқ қоидаларини ҳимоя қилиш билан оқланади. Бироқ, ушбу мақсадлар одамларни камситилишдан ҳимоя қилиш мақсади билан аралаштирилганда, ифода чекловчи чоралар осонгина ҳаддан ташқари кенг ва суистеъмолликка мойил бўлиши мумкин.

Фикр билдириш ва сўз эркинлиги ҳуқуқи Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 19-моддаси билан кафолатланган ва Фуқаролик ва Си-

ёсий Ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро Пакт (ФСХТХП) томонидан қонуний мажбурий бўлган инсон ҳуқуқларининг асосий ҳуқуқларидан биридир.

ФСХТХПнинг 19-моддаси давлатлардан ҳар бир фуқаронинг сўз эркинлиги ҳуқуқини кафолатлашни талаб қилади; ушбу ҳуқуқ давлат чегараларидан қатъий назар, оғзаки ёки ёзма равишда, матбуот ёки бадиий ифода шакллари орқали ёки ўзлари танлаган бошқа усуллар билан ҳар қандай маълумот ва ғояларни излаш, олиш ва тарқатиш эркинлигини ўз ичига олади.

Бироқ, сўз эркинлиги ҳуқуқи мутлақ ҳуқуқ эмас ва давлат муайян шароитда бу ҳуқуқни халқаро инсон ҳуқуқлари ҳуқуқи талабларига мувофиқ чеклаши мумкин. "Адоват тили" чеклашга қаратилган давлат чора-тадбирлари (ФСХТХПнинг 19-моддаси):

- 1) қонун билан белгиланган;
- 2) қонуний қўйидаги мақсадларни кўзлаши:
  - а) бошқаларнинг ҳуқуқлари ва обрўсини ҳурмат қилиш;
  - б) давлат хавфсизлигини, жамоат тартибини, соғлигини ёки ахлоқини муҳофаза қилиш;
- 3) демократик жамиятда зарур (мутаносиб ва мутаносиб) бўлиши лозим.

ФСХТХП 20-моддаси, 2-банди, шунингдек, шартнома иштирокчилардан "нафрат сўзлари" нинг энг жиддий шакллари тақиқлашни талаб қилади: "Миллий, ирқий ёки диний нафратни камситишга, душманликка ёки зўравонликка ундайдиган ҳар қандай тарғибот қонун билан тақиқланиши керак."

Ушбу мақоланинг амалда татбиқ этилиши кўплаб тортишувлар ва ноаниқлик мавзусига айланди. Кўплаб давлатлар ФСХТХП нинг 20-моддаси, 2-бандида сўз эркинлиги ҳуқуқига оид хавотир билдирган. Чунки ФСХТХП нинг 20-моддаси, 2-банди миллий қонунлар ва амалиётлар қоидаларни талқин қилиш ва амалга оширишда фарқ қилади, ҳамда суднинг миллий даражадаги номувофиқ амалиёти ва БМТнинг Инсон ҳуқуқлари қўмитаси томонидан қўлланиладиган кўрсатмаларнинг деярли йўқлиги туфайли янада кучаймоқда.

Амалга ошириш муаммолари спектрнинг 2 томони мавжуд: бир томондан жиддий қўзғатувчи ҳодисалар учун жазосиз қолиш ва бошқа томондан қонуний фўқри жазолашга ундаш тўғрисидаги ноаниқ қонунчилик қоидаларининг ҳаддан ташқари қатъий бажарилиши (шу жумладан озчиликларни таъқиб қилиш).

ФСХТХП нинг 20-моддаси бўйича тақиқлаш қўйидаги унсурларни талаб қилади:

1. Сўзловчининг хатти-ҳаракати. Маърузачи жамоат аудиторияси олдида гапириши керак ва унинг баёноти ўз ичига олиши керак:

- фойдасига гапириш / нафратни тарғиб қилиш,
- ҳимояланган хусусиятлар асосида одамни ёки одамлар гуруҳини нишонга олиш,
- камситишга, адоватга ёки зўравонликка ундаш.

2. Маърузачининг нияти. Маърузачи:

- нафрат фойдасига гапириш учун махсус ният борлигини билиш;
- тингловчиларни камситишга, душманлик ёки зўравонликка ундаш ниятида бўлиши ёки тингловчиларга шундай чоралар кўриш эҳтимоли борлигини билиш.

3. Аудиториянинг адоват тилида сўзлашишнинг оқибати баъзи ҳолларда тақиқланган ҳаракатларни содир этишга даъват этиши мумкин.

Аслида тақиқланган натижага эҳтиёж бўлмаса-да, "қўзғалиш" атамаси адоват тилининг гуруҳларига тегишли шахсларга нисбатан камситиш, душманлик ёки зўравонлик таҳдидини туғдириши кераклигини англатади. 20-модданинг мавзуси бўлган муҳофаза қилинган хусусият асосида аудиторияни мақсадли шахсга ёки шахслар гуруҳига қарши чоралар кўриши таҳдиддир, бу мақсадли гуруҳга нисбатан ҳақорат ёки ғазабланишдан ажралиб туради.

Агар муаллиф ҳимояланган табиатга эга хатти-ҳаракатлар асосида бошқаларни бировга қарши ҳаракат қилишга ундашга интилмаса, "адоват тили"нинг

бу белгилари юқоридаги мезонларга жавоб бермайди.

Бироқ, айрим вазиятларда, давлат томонидан бундай нутқни чеклаш учун аниқ чораларни талаб қиладиган етарлича жиддий муаммо туғдириши учун, нутқ 20-моддага биноан "қўзғатиш" даражасига етмаслиги керак.

Баъзи ҳолларда, "адоват тили" аниқ шахсларга қаратилган бўлиши мумкин. Бундай баёнотлар кўпинча аёлларга, ЛГБТИҚ жамоасига ва бошқа маргиналлашган гуруҳларга қарши қаратилган. Улар кўпинча қаттиқ камситувчи ва мақсадли кишилар учун чуқур тажовузкор маънога эга ҳамда зарарли бўлиши мумкин. Баъзи ҳолларда улар оғзаки ҳужумлар, таъқиб қилиш таҳдиди шаклида бўлиши мумкин ва оқибатда ўша шахсга жисмоний ёки руҳий зарар етказиши мумкин.

Бундай хулқ-атвор жисмоний ва/ёки муҳим психологик зарар хавфини туғдирса, агар улар ҳаёт ҳуқуқини, ғайрининсоний ва камситувчи даволанишдан озод бўлиш, махфийлик ҳуқуқи ва тенг даволаниш ҳуқуқини ҳимоя қилиш учун зарур бўлса, чекловлар оқланиши мумкин.

Қозоғистон, Ўзбекистон, Тожикистон ва Қирғизистон (2010 йил 27 июндаги) Конституциялари ҳар бир фуқарога сўз, сўз ва матбуот эркинлиги ҳуқуқини беради. Мамлакат жиноят кодексларида эса (Қирғизистон Республикаси Жиноят кодекси, Татаристон Республикаси Жиноят кодекси, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси), (Қозоғистон Республикаси Жиноят кодекси), (Қирғизистон Республикаси Жиноят кодекси), адоватни қўзғатиш (Қирғизистон Республикаси Жиноят кодекси, Тожи-

кистон Республикаси Жиноят кодекси, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси) ёки нифоқ (Қозоғистон Республикаси Жиноят кодекси) ман этилади.

Қирғизистон Республикаси Жиноят кодексидан. 313-модда "ирқий, этник, миллий, диний ёки минтақалараро адоват (нифоқ)ни қўзғатиш»:

«Оммавий равишда ёки олмавий ахборот воситаларидан фойдаланган ҳолда, шунингдек, Интернет орқали содир этилган ирқий, этник, миллий, диний ёки минтақалараро адоватни (нафратни) қўзғатишга, миллий кадр-қимматни камситишга қаратилган ҳаракатлар, шунингдек, фуқароларнинг динга бўлган муносабати, миллий ёки ирқий мансублиги асосида эксклюзивлиги, устунлиги ёки пастлигини тарғиб қилиш».

Тожикистон Жиноят кодексидан. 189-модда "Миллий ирқий, минтақавий ёки диний адоватни қўзғатиш":

«Оммавий равишда ёки олмавий ахборот воситаларидан фойдаланган ҳолда содир этилган миллий, ирқий, парохиял ёки диний адоват ёки адоватни қўзғатишга, миллий кадр-қимматни камситишга қаратилган ҳаракатлар, шунингдек, фуқароларнинг дин, миллат, ирқий ёки парохиял мансублиги муносабати асосида эксклюзивлигини тарғиб қилиш».

Қозоғистон Республикаси Жиноят кодексидан. 174-модда " ижтимоий, миллий, қабилавий, ирқий, синфий ёки диний нифоқни қўзғатиш»:

«Ижтимоий, миллий, қабилавий, ирқий, синфий ёки диний адоватни

қўзғатишга, фуқароларнинг миллий шаъни ва кадр-қимматини ёки диний ҳис-туйғуларини таҳқирлашга, шунингдек, уларнинг динга бўлган муносабатига кўра фуқароларнинг эксклюзивлиги, устунлиги ёки пастлигини тарғиб қилишга қаратилган қасддан қилинган ҳаракатлар, синфий, миллий, қабилавий ёки ирқий мансублик, агар ушбу ҳаракатлар олмавий равишда ёки олмавий ахборот воситалари ёки телекоммуникация тармоқларидан фойдаланган ҳолда, шунингдек адабиётларни ёки ижтимоий, миллий, қабилавий, ирқий, синфий ёки диний келишмовчилик».

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексидан. 156-модда "Миллий, ирқий, этник ёки диний адоватни қўзғатиш»:

«Миллий, ирқий, этник ёки диний адоватни тарғиб қилувчи материалларни тарқатиш ёки тарқатиш мақсадида шилаб чиқариш, сақлаш ...

Миллий шаъни ва кадр-қимматини камситувчи, фуқароларнинг ўзларининг диний ёки атеистик эътиқодлари билан боғлиқ ҳис-туйғуларини ҳақорат қиладиган, миллий, ирқий, этник ёки диний асосларда аҳоли гуруҳларига нисбатан душманлик, муросасизлик ёки нафратни қўзғатиш мақсадида қилинган қасддан қилинган ҳаракатлар».

Меъёрлар жиноят ҳуқуқининг қуйидаги бўлим ва бобларида ўз аксини топган:

Қирғизистон Республикаси

— IX бўлим. Давлат ҳокимиятига қарши жиноятлар;

- 43-боб. Конституциявий (2010 йил 27 июндаги) тузум асослари ва давлат хавфсизлигига қарши жиноятлар.

Тожикистон Республикаси

- VIII-бўлим. Жамоат ҳавфсизлиги ва аҳоли саломатлигига қарши жиноятлар.
- 21-боб. Жамоат хавфсизлигига қарши жиноятлар.

Қозоғистон Республикаси

- 4-боб. Инсоният тинчлиги ва ҳавфсизлигига қарши жиноятлар.

Ўзбекистон Республикаси

- Иккинчи бўлим. Тинчлик ва хавфсизликка қарши жиноятлар.
- VIII -боб. Инсоният тинчлиги ва хавфсизлигига қарши жиноятлар.

Шундай қилиб, жиний жавобгарликка тортилган хатти-ҳаракатлар шахсни, конституциявий ҳуқуқларни ва инсон эркинликларини ҳимоя қилишдан кўра, давлат ва унинг хавфсизлигини ҳимоя қилиш нуқтаи назаридан кўпроқ ҳисобланади. Ҳимояланган хусусиятлар ирқий, этник, миллий, диний, минтақалараро, парохиял, ижтимоий, қабилавий ва синфий келиб чиқиши билан чекланади.

Юқоридаги меъёрлар кенг талқинга эга, уларда "адоват тили" ("адоват нутқи") ёки "камситувчи нутқ" тушунчаси мавжуд эмас. Бундан ташқари, қонунчиликда адоват жиноятига олиб келиши мумкин бўлган нашрларда салбий баҳоловчи (мақбул) ва ноқонуний (жиний жавобгарликка тортилган) таркибдаги тушунчалар мавжуд

эмас. Ушбу омиллар тоқат қилмаслик тарғиботига қаршилиқ кўрсатмаслик ҳамда озчиликларнинг Конституция томонидан уларга берилган сиёсий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқларини амалга оширишга таъсир қилади.

Халқаро ҳуқуқ давлатлардан муаллифга етказиш нияти ва қобилиятига эга бўлган махсус ва тузатиб бўлмайдиган зарарни олдини олиш учун "адоват тили" ("адоват сўзи")нинг энг жиддий шаклларини тақиқлашни талаб қилишига қарамай, жиноят қонунлари Ўзбекистон Республикаси, Тожикистон Республикаси ва Қозоғистон Республикаси "ҳақорат" учун жиний жавобгарликка тортилади. Ҳақорат қуйидаги нарсани англатади:

- "Ҳақорат қилиш, яъни одоб-ахлоқсиз шаклда шахснинг шаъни ва қадр-қимматини қасддан камситиш". (Ўзбекистон Республикасининг Жиний кодекс: 140-модда. Ҳақорат. VI боб. Эркинлик, шаъни ва қадр-қимматга қарши жиноятлар);
- "Ҳақоратлаш, яъни номақбул шаклда ифода этилган бошқа шахснинг шаъни ва қадр-қимматини камситиш". (Қозоғистон Республикасининг Жиний кодекс: 131-модда. Ҳақорат. 1-боб. Шахсга қарши жиноятлар).

Тожикистон Республикаси Жиний кодекси эса, "Тожикистон Республикаси Президентини ҳақорат қилиш ёки унга нисбатан тўхмат қилиш" жиний ҳисобланади (17-боб. Шахсий эркинлик, шаъни ва қадр-қимматига қарши жиноят) ва "тинчлик ва миллий бирлик асосчиси-миллат раҳбарига жамоатчилик томонидан ҳақорат қилиш ёки унга қарши тўхмат қилиш" (137-мод-

да[1]). Шунингдек, Тожикистон Республикасининг жиноят қонунчилигида "ҳокимият вакилини ҳақорат қилганлик" (330-модда) ва "ҳарбий хизматчини ҳақорат қилганлик" (372-модда) учун жиноий жазолар назарда тутилган.

Бу ерда шуни таъкидлаш керакки, нутқ провокацион ва ҳақоратли бўлиши ва мурасасизлик масаласини кўтариши мумкин, аммо ифода чекловлари оқланадиган жиддийлик даражасига етмайди.

Жиноий жазо фақат сўнгги чора сифатида қўлланилиши керак ва фақат энг оғир ҳолатларда "адоват тили" ("нафрат сўзи") учун санкциялар асосан фуқаролик ва маъмурий қонунлар доирасида ва моддий ва нодавлат учун компенсацияни, моддий зарар, шунингдек ҳуқуқни бузиш фактлари ва агар ҳуқуқбузарлик оммавий ахборот воситаларида содир бўлган бўлса, жавоб беришни ўз ичига олиши керак.

Минтақадаги озчиликлар ва ижтимоий гуруҳларни мурасасизлик, зўравонлик, тамғалаш ва инсон ҳуқуқлари билан боғлиқ вазиятни яхшилашдан самарали ҳимоя қилиш учун инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва тарғиб қилишнинг халқаро механизмлари давлатларга камситишга қарши кенг қамровли қонунларни қабул қилишни бир неча бор тавсия қилган.

Асосий манбалар рўйхати

1. Инсон ҳуқуқларининг умумжаҳон декларацияси. // БМТ Бош ассамблеясининг 1948 йил 10 декабрдаги 217 А (ИИИ) қарори билан қабул қилинган.
2. Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт. // Бош ассамблеянинг 1966 йил 16 декабрдаги 2200 А (XXI) қарори билан қабул қилинган.
3. Қирғизистон Республикасининг 2017 йил 2 февралдаги 19-сонли Жиноят кодекси
4. (Қирғизистон Республикасининг 2017 йил 24 январдаги 10-сонли Қонуни билан 2019 йил 1 январдан кучга кирди)
5. Қозоғистон Республикасининг Жиноят кодекси (Қозоғистон Республикасининг 24.11.15 йилдаги 422-В-сонли Қонуни, 06.10.2020 йилдаги ўзгартириш ва қўшимчалар билан 2020 йил 16 декабрдан кучга кирди).
6. Тожикистон Республикасининг жиноят кодекси 1998 йил 21 май, 574-сонли (07.08.2020 йилдаги ўзгартириш ва қўшимчалар билан).
7. Ўзбекистон Республикасининг жиноят кодекси (Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 22 сентябрдаги 2012-ХII-сонли Қонуни билан 05.11.2020 йилдаги ўзгартириш ва қўшимчалар билан тасдиқланган).
8. "Адоват тили"ни тушунтириш: амалий қўлланма, 2015, ARTICLE 19 — Free Word Centre 60 Farringdon Road London, EC1R 3GA United Kingdom.